

“BOBURNOMA”DA MUALLIF OBRAZI

Karimova Yulduz,
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Boburnoma”ning memuarligi Bobur Mirzoning nafaqat muallif-qahramon ekanligini, balki hikoyachi-qahramon maqomini ham belgilashi, aynan shu maqomga ko‘ra asardagi har qanday voqea-hodisa uning nigohi, tili va dilidan o‘tib ifodalanishi o‘rganilgan. Shuningdek, maqolada ana o‘sha voqea-hodisalar talqinida muallifning qiyofasi, tabiati, ichki va tashqi dunyosiga xos detallar, chizgilar namoyon bo‘lib boraverishi tahlillar jarayonida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: muallif, matn, hikoyachi-qahramon, muallif-qahramon, Bobur Mirzo shaxsiyati, tarixiylik va badiiylik, asar strukturasi, kompozitsion izchillik.

PORTRAIT OF THE AUTHOR IN «BABURNAMA»

Karimova Yulduz,
Associate Professor of Jizzakh State Pedagogical University

Abstract. In this article, it is studied that the memoir «Boburnoma» defines Babur Mirzo not only as an author-hero, but also as a narrator-hero, and according to this status, any event in the work is expressed through his gaze, language and language. Also, in the analysis of these events, the author’s appearance, nature, inner and outer world details and lines are revealed in the analysis process.

Key words: author, text, narrator-hero, author-hero, personality of Babur Mirzo, historicity and artistry, structure of the work, compositional consistency.

ПОРТРЕТ АВТОРА В «БАБУРНАМЕ»

Каримова Юлдуз,
Доцент Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье исследуется, что мемуар «Бобурнома» определяет Бабура Мирзо не только как автора-героя, но и как героя-рассказчика, и согласно этому статусу любое событие в произведении выражается через его взгляд, язык. и язык. Также при анализе этих событий в процессе анализа выявляются внешность, характер, детали и линии внутреннего и внешнего мира автора.

Ключевые слова: автор, текст, рассказчик-герой, автор-герой, личность Бабура Мирзо, историчность и художественность, структура произведения, композиционная последовательность.

Rus adabiyotshunos olimi Mixail Baxtin: “Muallifning ijod jarayoni adabiy qadriyat o‘laroq faqat u tomondan idrok etilgan matndagina amalga oshadi, takomillashadi, intiho topadi. Muallif uchun matn yaratish ilmiy ijod, izlanish demakdir...”

Muallif o‘z ijodida sof adabiy qarshilikni, eski adabiy shakllarni, ko‘nikma va an‘analarni (bu, shubhasiz, mavjud) yengib o‘tib matn – butun bir adabiyot olamini yaratadi. Aynan shu yerda uni har bir so‘z, holat ifodasiga xizmat qiladigan ma‘nolar, ohorli shakllar, yangi uslublar yaratishiga undaydigan ilhomi, ijodiy shavqi uyg‘onadi”[1], – deydi.

Darhaqiqat, Bobur Mirzoning ilmiy ijodi, beorom izlanishlari mahsuli– “Boburnoma”ning ilk jumlasiyoc muallif Sharq, ayniqsa, Xuroson va Movarounnahr muarrirlari ijodiy an‘anaga aylangan paradigmani qabul qilmaganligini ko‘rsatadi.

Bobur Mirzo M.Baxtin ta’kidlagan eski adabiy ko‘nikma bir necha boblarga jo

bo'ladigan Tangri madhi, payg'ambar, piri ustozlarga atalgan bag'ishlovlar mohiyatini o'zining islohotchi xarakteridan kelib chiqib "ravshan va pok alfoz bila" bir jumla, uch semiotik nuqtaga sig'dira oldi.

Bu o'rinda Bobur Mirzoning nafaqat amalda, hatto so'z so'zlashda, bayon ifodasida ham tadbirliligini shu bir jumlaning o'zidayoq ko'rish mumkin.

Bobur Mirzo qisqa bir jumlada o'zining imon-e'tiqodini, taqdir hukmiga rizoligini, hukmdorlik masnadida tanlagan yo'li, a'molini kitobxonga yetkaza olganini Mirzo Kenjabek shunday sharhlaydi: "Bu o'rinda muqaddas dinimizning eng go'zal va yuksak odobi podshohona tarzda uch nuqta bilan ifoda etilgan. 1. Allohning zikri inoyati. 2. Allohning Rasuli, koinotning sarvari hazrati Muhammad Mustafo sollallohu alayhi vasallam shafotlari. 3. Chahor yor: hazrati Abu Bakr Siddiq, hazrati Umar ul-Foruq, hazrati Usmon Zinnurayn, hazrati Ali al-Murtazo (roziyallohu anhum) himmatlari. 1-nuqta podshohlik nasib etgan Zotga shukronadir. Chunki Qur'oni karimning Baqara surasi 247-oyatida aytiladi (ma'nosi: Alloh mulkini (podshohlikni) O'zi xohlagan kishiga berur... 2-nuqta muallifning Rasululloh (alayhissalom) yo'llarida ekaniga ishoradir. 3-nuqta muallifning Chahor yorning davomchilari ekaniga ishoradir"[2].

Mirzo Kenjabek sharhlagan oldingi ikki nuqtani izohsiz qabul qilishimiz tabiiy. Uning "3-nuqta muallifning Chahor yorning davomchilari ekaniga ishoradir" degan fikrida hayotiy asos borligini alohida ta'kidlagimiz keladi.

Bobur Mirzo tomonidan tilga olingan "chahoryori bosafolarning himmati" e'tirofida katta bir tarixiy davr manzarasiga, Yaratganning buyuk bir missiyasini yelkasiga olgan sharaflil insonlarning yaratuvchilik, bunyodkorlik faoliyatiga ishora bor. Kitobxon necha yuz yillar ortga, xalifalik davriga qaytib, chahoryorlar: Abu Bakr Siddiq, Umar ibn Xattob hukmdorligidagi oqilona davlat boshqaruvini eslaydi.

Islom ravnaqi yo'lida bir necha bor olib borilgan janglarda oz sonli lashkarni mohirona boshqarib, dushman tarafning yuz mingli qo'shinini tor-mor qilgan bu mohir sarkardalar saltanat ishlarida ham aql va tadbir bilan ish yuritishni yaxshi bilganlar. Ular davlat boshqarishda: ma'muriy-huquqiy muassasalar, Maslahat kengashlarini tashkil etish, soliq-o'lpon tizimini joriy etish, bosib olingan yerlarni o'zboshimchalik bilan o'zlashtirishga barham berib, devon ro'yxatiga kiritish, sahoba va jangchilarga maosh to'lash, obodonchilik, masjidlar qurish, ularning qulayligini ta'minlash, chiroqlar o'rnatish kabi qator vazifalarni amalga oshirganlar. Chahoryorlarning davlatni adolat bilan boshqarishlarini hukmdor bo'lishlariga qaramay oddiy, kamtar hayot kechirishlarini – ularning buyuk himmatidan, azmu shijoatidan deb bilgan Bobur Mirzoning davlat boshqaruvida, insoniy-ijtimoiy faoliyatida bu sahobalarga nisbatan munosib vorisiylikni kuzatamiz.

Mirzo Kenjabek chahoryorlarni nomma-nom keltirar ekan, Umar ibn Xattobni laqabi bilan Umarul Foruq deya qayd etadi. Bu bejiz emas, albatta. Umar ibn Xattobga bu laqab u islomni oshkor qabul qilgandan keyin berilib, "haq bilan botilni ajratuvchi" degan ma'noni bildiradi. Zero, Bobur Mirzo faoliyatining hamma turlarida haq bilan botilni ajratish birinchi darajali bo'lgan.

Buyuk rus yozuvchisi Dostoyevskiy: "Gap hammasi hayotda, faqat hayotda – hayotni kashf qila borishda, tinimsiz va abadiy suratda kashf qila borishda"[3], – deydi.

Hayotning barcha manzil-marohillariga bosh surib, balandida yuksalib, pastiga yuz tuban tushib, so'qmoqlarida adashib, kengliklarida shukrona tuyib, uni zarramazarra kashf etishdan, tadqiq qilishdan charchamagan yana bir Bobur Mirzochalik sinchi bormikan?!

"Boburnoma" – kashfiyot mahsuli. Odam va olamning kashfnomasi. Olam, ma'rifatli dunyo o'z navbatida Bobur Mirzoni "Boburnoma"da kashf etdi. Adabiyotshunos Natan Mallayev "Boburnoma"da muallif tinmay, go'yoki abadiy suratda kashf etib

borgan ulkan hayot panoramasi hamda bu jarayonda uning o'zni va mavqeyi haqida shunday deydi: "Kitobxon uni (Bobur Mirzoni – Y.K.) butun asar davomida ko'rib, kuzatib boradi, u butun hayot yo'li, ish-amallari, kishilarga va voqealarga munosabati, dunyoqarashi, zavqi va didi, shodligi va qayg'usi, g'alabasi va mag'lubiyati, olqishi va ranjishi, saltanati va darbadarligi, qattiqqo'llik siyosati va mushfiqligi, g'azabi va marhamati, rohati va qo'l ostidagi yigitlari bilan ochin-to'qin, otliq va yayov, oyoq yalang va kulbasiz kechirgan kunlari, bilimi va donishmandligi, kuzatuvchanligi va mushohadasi va boshqa-boshqalar bilan mujassamlashadi, u go'yo bir tarixiy romanning bosh qahramoni sifatida gavdalanadi"[4].

"Boburnoma"ning memuarligi asarda Bobur Mirzoning nafaqat muallif-qahramonligini, balki hikoyachi-qahramon maqomini ham belgilaydi. U aynan shu maqomiga ko'ra asarning har bir joyida hoziru nozir.

"Birinchi shaxs nomidan hikoya qilingan asarlarda, odatda, qahramon nuqtai nazaridan o'tmagan biror-bir voqea keltirilmaydi: har qanday obyektiv voqelik manzaralari ham qahramon tili va dili orqali ifodalanadi"[8], – deydi adabiyotshunos olim Erik Karimov.

Demak, "Boburnoma"da Bobur Mirzo tasvir etilgan voqealarning bavoysita yoki bevosita ishtirokchisi sifatida ularni ko'zidan, tilidan, dilidan o'tkazib ifodalaydi. Bu esa asar strukturasi pishiqligini, kompozitsion izchillikni, asar yaxlitligini ta'minlaydi.

Adabiyotshunos olimlarimiz: "Bobur boshqa tarixiy shaxslarning shakl-shamoyili, xulq-atvori, nasl-nasabi va hokazolar bilan alohida-alohida tanishtirib boradi. Biroq "Boburnoma"da Boburning o'zi haqida shu zaylda maxsus ma'lumotlar yo'q"[8], – deya fikr bildirishadi.

Haqiqatan ham, Bobur Mirzo muallif sifatida shaxsan o'zi haqida, yuqorida nazarda tutilgan, maxsus ma'lumot berib o'tirishni nojoiz va ortiqcha deb biladi. Aslida maxsus ma'lumotsiz ham Bobur Mirzo "men"ini biz asarning ibtidosidan intihosigacha kuzatamiz, uning ijtimoiy, insoniy, axloqiy-ma'naviy dunyosini kashf etib boraveramiz. Muallifning tashqi ko'rinishi, jussasi, jismoniy imkoniyatlari haqida o'quvchiga ozmi-ko'pmi ma'lumot beradigan tasvirlarni esa "Boburnoma"dek ulkan so'z sarhadida sochilib yotganini kuzatamiz, ular go'yo Bobur Mirzo suratiga chizgilardek taassurot uyg'otadi.

"Muharram oyida Farg'ona viloyatidin Xuroson azmi bila Ilok yaylog'igakim, Hisor viloyatining yayloqlaridindur, kelib tushtum. Ushbu yurtta yigirma uch yoshning ibtidosida yuzumga ustara qo'ydim" (102-b.), – deb yozadi Bobur Mirzo 1503-1504 yil voqealari tasvirida, 1528-yil voqealar bayonida: "Yakshanba kuni, oyning to'rtida to'qqiz kuro'h kelib, Kaspiy parganalaridin Diydapur otliq parganada boshimni qirqtim. Ikki oy edikim, boshimni qirqmaydur edim", – deya ba'zi paytlari sochini o'stirib yurishi haqida ma'lumot beradi.

Shu tariqa ayrim voqealar, aksari janglar tafsilotida Bobur Mirzo o'zi bilan bog'liq shunday tasvirlarni keltiradiki, ko'z o'ngimizda muallifning – hikoyachi-qahramonning zohiriy qiyofasi tiniqlasha boradi.

Hindistonda 1528-yil voqealari tasvirida Bobur Mirzo Biban va Shayx Boyazidga qarshi Gang daryosi bo'yida harbiy harakatlar olib borgan. O'shal voqealar tasvirida Bobur Mirzo shunday yozadi: "Ushbu kun Gang daryosini qo'l solib o'ttim. Bir qo'lni sanadim, o'ttiz uch qo'l bila o'ttum, yana tinmay o'zub bu yuzga ham o'ttum. Bori daryolarni o'zub, kechib edim. Gang daryosi qolib edi" (252-b.).

Movarounnahr, Kobul, Hindiston bo'ylab kechgan sargashta hayotida o'zi ta'kidlagandek, yo'lida uchragan daryolarining barchasidan suzib o'tgan Bobur Mirzo Gangdek ulkan daryoni ham qulochkashlab suzib o'tib, uni o'ttiz uch quloch ekanligini aytadi. Agar bir quloch 1 metr 75 cm o'lchov birligiga to'g'ri kelsa, Bobur Mirzo bergan

ma'lumot soha olimlarining Gang daryosining uzunligi 2700 km, o'zani kengligi 400–600 (ba'zi joylarida 2 km) degan ilmiy ma'lumotga mos keladi.

Himolay tog'laridan boshlanib, Hind-Gang tekisligidan oqib o'tadigan bu daryo Bengal qo'ltig'i yaqinida Brahmaputra daryosi bilan qo'shib Hind ummoniga quyiladi. Brahmaputra daryosi bilan qo'shiganda Gang sersuvligi jihatidan yer sharining eng azim daryolari Amazonka va Kongodan keyin uchinchi o'rinda turadi"[5].

Gang daryosi haqida alohida to'xtalishimizning sababi – yana bir karra Bobur Mirzo jasoratini qayd etish.

Bobur Mirzoning chidam va jasoratini ko'rsatadigan "Boburnoma"da yana bir e'tiborli nuqta bor.

1501-1502-yillar voqealari bayonida Bobur Mirzo Xo'jand va Konibodom oralig'ida joylashgan, doimo kuchli shamol esib turadigan Hodarvesh dashtidan o'tayotib qattiq sovuqqa qoladi. Sovuqning zabti shu darajaga yetadiki, odamlar muzlab qolib, o'la boshlaydilar.

"Boburnoma"ning shu o'rnida keltirilgan ma'lumot ham o'quvchining Bobur Mirzo qiyofasi bilan bog'liq tasavvurini boyitadi: "Xo'jandning quyig'i kentlari Hashtiyak to'g'risi bila mutavajjih bo'lduk. Mahkam zarb sovuq edi. Bu navohida Hodarvesh yeli o'ksumas, hamisha tund qo'par. U martabada sovuq erdikim, o'shul ikki-uch kunda ikki-uch kishi bu orada sovuqning shiddatidin o'lub edi. Manga g'uslg'a ehtiyoj edi. Bir ariq suyidakim, yoqaalari qalin muz to'ngib edi, o'rtasi suvning tezligi jihatidin yax bog'lamaydur edi, bu suvg'a kirib g'usl qildim. O'n olti qatla suvga cho'mdim. Suvning sovuqlug'i xeyli ta'sir qildi (87-b.).

Bu ma'lumotlarni o'qib turib, oqila va mudabbira Eson Davlatbegim barpo etgan, soy bo'yida joylashgan, asosan valiahd Bobur Mirzo saboqlari, jangovar mashqlari o'tadigan "Sohili dildizo" chorbog'i ko'z oldimizga keladi.

Shijoati baland, yosh kuchi jism-u joniga sig'mayotgan Bobur Mirzoni ustozlari to'xtatmaguncha qora terga botib, muttasil qilich chopgandan so'ng, albatta, soyni toshqin suvida suzish mashqini ham o'rinlatgan.

Ona daryo Ilamishning sollanib oqayotgan suvida beg'ubor, tashvishsiz onlarining sururidan zavq olib, baliqdek suzayotgan bolakay Bobur Mirzo o'sha damlarda kun kelib taqdir yozuviga ko'ra uzoq Hind tuprog'ida yer sharining azim daryosi Gangdan Boburshoh G'oziy bo'lib quloch otib o'tishini xayoliga keltirmagani aniq.

Text vorisi Bobur Mirzo bo'lajak hukmdor, fohit sifatida har qanday dushman bilan yuzma-yuz olishish, tik kelib jang olib borish ruhiyatini, jiddu jahdini sabot bilan o'zlashtirgan. Ayni paytda Bobur Mirzo yo'lida uchrashi mumkin bo'lgan tabiiy kuchlarni, to'siqlarni sarosimasiz yengib o'tish qaddini ham yaxshi egallaganini "Boburnoma"ning bir necha o'rinlarida kuzatishimiz mumkin. Xususan, Hirot-Kobul oralig'idagi ko'tali Zarrin dovonidagi kuchli qor bo'roni, 1506-1507 yillar voqealari bayonida Kobulda ro'y bergan dahshatli zilzila, Gang daryosi orolida yuz bergan jordan uchish voqealari Bobur Mirzoning jismonan kuchli, o'ta chaqqon va irodali shaxs ekanligini ko'rsatadigan muallif hayotining hayajonli manzaralaridir.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, "Boburnoma"da muallifning voqea-hodisalarga munosabati, bahosi "men" formasi orqali bayon qilinar ekan, bunday holatda "... muallif-hikoyachi tasvirlanayotgan olamning markazidan o'rin olgan qahramonlardan biri ("Boburnoma"da aynan markaziy qahramon – Y.K.) sifatida bir vaqtning o'zida ham asarning bayonchisi, ham ishtirokchisi bo'lib, nimani ko'rgan, boshidan kechirgan bo'lsa, o'shularni hikoya qiladi. Biz uning qiyofasi, xarakteridan dalolat beruvchi detallarga ega bo'lamiz"[6], – deydi adabiyotshunos O'rol Nosirov.

"Boburnoma"dan keltirilgan quyidagi jordan uchish voqeasi orqali ham biz muallif qiyofasi, ruhiyat olamiga xos belgilarni, detallarni kashf etgandek bo'lamiz: "O'rdi

to‘g‘risi sabzaliq ulug‘ orol bor ekandur, kema bila o‘tub, ul orolni sayr qilib, bir paharda kelib kemaga kirdim. Otliq sayr qilurda daryo yoqasida g‘ofil borilg‘on jarning ustig‘a chiqqach, jar uchi, men filhol sakrab, o‘zimni yoqag‘a soldim, ot ham uchmadi. Agar men otning ustida bo‘lsam edi, g‘olibo bu edikim, ot bila – o‘q uchqay edim” (252-b.).

Umarshayx Mirzo fojiasi takrorlanishi mumkin bo‘lgan bu vaziyatdan voqif bo‘lgan o‘quvchi omon qolgan Bobur Mirzo shaxsiyatiga, uning kuchli ruhiyatiga yanada yaqinlashadi, uning yorqin xarakteriga xos eng jozib nuqtalarni kashf etadi.

Gang orollarining sohir, go‘zal tabiatiga maftun bo‘lib qolgan Bobur Mirzo oyog‘i ostidagi fojiani payqamay qoladi. Bunday paytda inson taqdirini lahzalar hal qiladi. Yorug‘lik tezligida onga kelgan to‘g‘ri qarorgina insonning aziz jonini saqlab qolishi mumkin bo‘ladi. Bobur Mirzo esa shu to‘g‘ri qarorni qabul qiladi.

Naq poyida turgan muqarrar o‘limdan ot bilan, ot ustida qochib ulgurib bo‘lmasligini yashin tezligida mulohaza qilgan Bobur Mirzo eng so‘nggi lahzalarda otdan chetga, xavfsiz joyga sakraydi. Bu oqilona qaror orqali Bobur Mirzo nafaqat o‘zini, balki otini ham qutqarib qoladi.

Jardan uchish voqeasi orqali o‘quvchi Bobur Mirzo xarakteriga xos bo‘lgan, uning hukmdorlik qiyofasini to‘ldirib turgan hushyorlik, vaziyatni to‘g‘ri baholay olish, chapdastlik, dovyuraklik kabi xislatlarini kashf etadi.

Ingliz olimi Uilyam Erskin: “Boburshoh baquvvat gavdali, o‘rta bo‘ydan yuqoriroq, jismoniy harakat talab qiladigan o‘yinlarni yaxshi ko‘rar, o‘tkir mergan, mohir qilichboz edi. Juda ko‘p hollarda u shijoatini namoyish qilar va yakkama-yakka jangda raqibidan ustun chiqardi. Uning gavdasi shu darajada baquvvat ediki, aytishlaricha, ba‘zan har ikkala qo‘ltig‘iga ikki kishini qisib olib, qal‘a devori ustida aylanib yurar va shu tarzda yo‘ldagi to‘siqlardan o‘tar edi”[7], – deb yozadi.

Jismoniy kamolot jihatidan hukmdor, sarkarda sifatida hamisha qo‘l ostidagilarga ibrat, namuna bo‘lish Bobur Mirzoning rahbarlik tamoyillaridan biri bo‘lgan. Bu tamoyilda sobit turish uddasini yuqorida eslaganimizdek, Bobur Mirzo juda erta – bolalik chog‘laridanoq o‘zlashtirib, parvarishini esa butun hayoti davomida nazorat qildi.

Aytish mumkinki, eng qiyin paytlar: ham jismonan, ham qalban yolg‘iz qolib, muqarrar o‘limning sovuq nafasi yuziga urilganda ham Bobur Mirzoning ko‘nglida Ollohning hifzi himoyasiga umidvorlik, ikkinchi navbat o‘ziga, o‘zining jismoniy imkoniyatiga komil ishonch bo‘lgan.

Umumjahon e‘tirof etgan Bobur Mirzo xarakteridagi joziba, sharaf, ruhiyatidagi barqarorlik, muvozanat, favqulodda hayotsevarlik ildizlarini uning shaxsiyatidagi o‘ziga, o‘z aqli, mehnati, kuchiga ishonchdan, jismoniy barkamolligidan izlash o‘rinli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бахтин М.М. Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук. – СПб.: Азбука, 2000.
2. М.Кенjabek. Zahiriddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 4-jild. Boburnoma (Voqe‘oti Boburiy). Farg‘ona davri voqealari. – Toshkent: Zilol buloq, 2021.
3. Dostoyevskiy, Fyodor. Hayotiy hikmatlar va tanbehlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
4. Mallayev, Natan. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Kafolat print company, 2021.
5. Советский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1989.
6. Nosirov O‘rol. Ijodkor shaxs, badiiy uslub, avtor obrazi. – Toshkent: Fan, 1981.
7. Erskin Uilyam. Boburshoh hukmronligi davrida Hindiston tarixi // Xorijda boburshunoslik: (Tadqiqot, talqin va maqolalar. // Nashrga tayyorlovchi H.Boltaboyev. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2009.
8. Adabiy tur va janrlar. 3 jildlik. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1991.